

veiligheid, orde en rust in de stad
de Amsterdamse Politie
en wat er vooraf ging

De afbeeldingen in dit boekje komen uit de beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam, tenzij anders aangegeven

het geweldsmonopolie in handen van het stadsbestuur

Wij vinden het nu vanzelfsprekend dat de landelijke overheid zich het geweldsmonopolie toeëigend heeft en dat naar believen toepast en delegeert.

Dat was niet altijd zo vanzelfsprekend. In de vroege Middeleeuwen sprak de dorpsoudste recht volgens het natuurrecht, wat bij afwezigheid van een overheid vaak neerkwam op het recht van de sterkste of brutaalste. De landsheren in onze streken zagen het probleem en bedachten de regionale vertegenwoordigers van de landsheer, de baljuws. Dit was een Vlaamse uitvinding in een tijd dat in het noorden meningsverschillen nog met messen beslecht werden. Toen de graaf van Holland eenmaal uit de huizen Henegouwen, toen Beieren en daarna Bourgondië kwam, werd de baljuw ook in Holland

ingevoerd. Dat was nóg niet fijnmazig genoeg; de baljuw stelde zelf regionaal schouten aan die lokaal het gezag uitoefenden en dus ook het geweldsmonopolie toebedeeld kregen. Waar de baljuw de Minister van Justitie was, trad de schout op als vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie. Hij pleitte op rechtszittingen inderdaad voor een strafmaat. Zo ging het in Holland; in andere provincies was er soms geen baljuw, maar alleen een of meer schouten.

De baljuw hield toezicht op het handhaven van de openbare orde, het ondervragen en berechten van misdadigers en een correcte uitvoering van het vonnis. Hij inde de gerechtelijke boetes en sluisde

- ▲ De schout treedt op als aanklager voor de Schepenbank; boven zijn hoofd de roede van justitie, het symbool van het recht tot oordelen en veroordelen
- ◀ De baljuws van Holland waren berucht om hun corruptie en willekeur; hier geeft Willem III, de Graaf van Holland, opdracht zijn baljuw te onthoofden

een deel daarvan door naar de landsheer, de rest was extra inkomen voor hem. Hij had ter ondersteuning van zijn geweldsmonopolie de beschikking over een troep 'serjanten', gewapende rakkers die ook de beul ondersteunden wanneer de bevolking het niet eens was met een executie.

De successieve landsheren gebruikten de functie van baljuw oneigenlijk. Zij werd verpacht voor een flinke bom duiten en was daarmee een speeltje van welgestelde ingezetenen. Door corruptie probeerden zij zoveel mogelijk van het geïnvesteerde geld er weer uit te peuren. De Bourgondiërs waren daar niet gelukkig mee en zinden op een verandering. In 1472 verpachtten ze het ambt van schout aan het stadsbestuur van Amsterdam, nog steeds verpacht, want het geld konden ze niet missen. Amsterdam zorgde ervoor dat er niemand meer tussen kwam en benoemde zelf een inwoner die de taken van de schout waarnam. Hij was nu dus verantwoording schuldig aan de burgemeesters i.p.v. aan de baljuw van Amstelland die er nog steeds was. Die schoen wong en de oplossing werd gevonden in beperkte zeggenschap over het leven van een delinquent. In halszaken, die waar de doodstraf op stond, besliste de baljuw. De beul kwam ook eeuwenlang namens de landsheer naar Amsterdam want de stad had geen eigen beul.

De Schutterij, taken en achtergrond

- Stadsverdediging: de schutterij was verantwoordelijk voor de verdediging van Amsterdam tegen invallen van buitenaf.
- Ordehandhaving: ze traden op als een soort oproerpolitie en handhaafden de orde binnen de stad bij onrust, zoals bij oproer en brand.

► Een van de weinige prenten waar ook manschappen van de schutterij op staan afgebeeld, zij het ver in de achtergrond

- Wachtlopen: schutters liepen bij toerbeurt wacht op de stadswallen en in de stad, zowel overdag als 's nachts als nachtwacht.
- Sociale mobiliteit: het lidmaatschap gaf gewone burgers de mogelijkheid om in contact te komen met de elite en kon een eerste stap zijn naar een rol in het stadsbestuur.
- Sociale vereniging: toen de militaire functie in de 17e eeuw afnam, werd de schutterij steeds meer een sociale vereniging, wat te zien is in de groepsportretten zoals de Nachtwacht.
- Gilde: de schutterij was georganiseerd als een gilde en de leden waren – vooral in het begin – vaak lid van de sociale bovenlaag van de bevolking.

De Nachtwacht

De taak van rakkers en schutters werd 's nachts overgenomen door de Nachtwacht, bij voorkeur samengesteld uit de gegoede burgerij. De verwevenheid met de schutterij blijkt uit het feit dat de Nachtwacht mede samengesteld was uit schutters, die bij toerbeurt 's nachts dienst deden. Het slechtste voorbeeld vindt u op het schilderij *De Nachtwacht* van Rembrandt. Daarop staan voornamelijk officieren van de schutterij der Kloveniers, stuk voor stuk rijke Amsterdammers die het zich konden permitteren zich voor f100 te laten afbeelden op dat grote schilderij. Die liepen echt niet 's nachts een ronde door de stad. Door machtsmisbruik en willekeur stonden de nachtwakers in een kwade reuk bij de bevolking.

Ook na 1813 bleef de Nachtwacht nog de hele 19e eeuw actief, onder toezicht van de *Superintendent over het Nachtwezen*.

De Nachtwacht hanteerde een paar attributen, zoals de ratel en de klepper; daarmee kondigde hij zijn komst aan en communiceerde hij met collega's als hij hulp nodig had; daarnaast had hij nog zijn stem waarmee hij de tijd omriep, als in "negen heit de klok"

Agents in verschillende uniformen brengen een verdachte naar kortegaard of politiepost, links in de Kalverstraat in het uniform van 1775 en rechts in dat van na 1840

links prent door W. Senus, rechts tekening door Isaac Weissenbruch

Het begrip politie is afkomstig van de Griekse Polis (stadstaat) en het Griekse Politeia voor de overheid die zo'n Polis bestuurde. Dat bestuur gold voor alle vlakken die het welzijn van de inwoners betroffen.

De prostituees van de Oude Pyl haalden hun vergunning eerst bij de schout en na 1813 bij de directeur van politie; alleen de schoutsdienaars (rakkers) hadden het recht een bordeel te onderhouden

Een schoutsdienaar ondervraagt een dienstmeid die verdacht wordt van stelen van haar 'mevrouw' tekening Christiaan Andriessen 1806

Het omschreven systeem met schout, rakkers, schutters en nachtwachten functioneerde in Amsterdam, in elk geval naar mening van de burgemeesters, prima. Tot de omwenteling van 1795, het begin van de Bataafse Republiek, geschoeid op Franse leest en het einde van de stadstaten in de Republiek. In korte tijd werd dit nog twee keer omver geworpen, in 1806 door het koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon en in 1810 toen we ingelijfd werden bij het Franse keizerrijk. Er kwam een politiemacht, voorlopig nog als onderdeel van het leger. Dat apparaat werd vormgegeven door Napoleon, of liever gezegd door een legertje ambtenaren die dat soort klussen voor hem opknapte. Zodra Napoleon met zijn leger in een of ander buitenland vocht, was het thuisland overgeleverd aan hetzelfde roerige volkje dat de revolutie ontketend had. Daarop bedacht hij een apart onderdeel van het leger dat in Frankrijk voor orde en rust moest zorgen. Daar stelde hij de geslepen Joseph Fouché voor aan. Al onder Napoleons

consulaat en later als keizer was Fouché zijn Minister van Politie. Deze politie was als onderdeel van het leger dus een soort marechaussee. Het is niet fair om onze politie te vergelijken met de ordetroepen van Fouché, want die gebruikte ze om vijanden van Napoleon en hemzelf uit te schakelen. Zijn politieapparaat is beter te vergelijken met de BVD. Hij, de slager van Lyon, was niet te fijn gebouwd om tienduizenden opstandelingen (royalisten) zonder enig proces te executeren en hij bracht o.a. Robespierre op het schavot. Hij was ook niet te beroerd om zijn grote baas Napoleon af te vallen en te offeren toen het in 1813 fout liep met Frankrijk.

- ▲ De opeenvolgende uniformen van de Amsterdamse politie van 1775 tot 1875
- ◀ Diverse uniformen van de Franse politie met daarnaast hun grote baas, de Minister van Politie Joseph Fouché

Maar goed, de globale vormgeving van het politieapparaat stamt dus uit Frankrijk en in onze contreien wordt dat apparaat wel op de juiste manier ingezet..., hoop je dan altijd maar. De Nederlandse politie werd over het koninkrijk uitgerold nadat in 1813 de Fransen de aftocht bleizen. Bij ons is er geen speciale minister maar valt de politie onder de Minister van Justitie met een speciale staatssecretaris voor politie. De Marechaussee kennen we ook, maar alleen als afdeling van het leger.

- ▲ Ten tijde van de Franse overheersing was Amsterdam onderverdeeld geweest in 6 vredegerechten (mediators) en 12 politie-arrondissementen. Op deze kaart uit 1848 is de stad onderverdeeld in 6 politiedistricten
- De eerste - in 1814 benoemde - directeur van Politie Amsterdam, Samuel Wiselius

De politie in Nederland, ook toen er nog regionale of gemeentelijke korpsen waren, beschikt over het geweldsmonopolie. In de Amsterdamse geschiedenis heeft dat een flink aantal malen tot opmerkelijke uitbarstingen geleid.

Ook na de grootscheepse hervorming van het politieapparaat in 2013 is de hoofdcommissaris de hoogste in rang bij de Amsterdamse politie. In 1813 begon dat met een directeur van politie, Samuel Iperusz. Wiselius. Dat was een patriot en jurist die tijdens de Bataafse Republiek opklom, een echte netwerker en lid van Doctrina et Amicitia.

De directeur van Politie werd bij KB benoemd. Amsterdam had hier officieel geen invloed op. In 1813 weigerde hij door privéomstandigheden – zijn vrouw overleed en liet hem met 10 jonge kinderen achter – een aanstelling in Nederlands-Indië maar nam in 1814 wel de aanstelling tot directeur van de Politie in Amsterdam aan. Die aanstelling dankte hij aan de nieuwe Minister van Justitie, Cornelis Felix van Maanen, een gelijkgezinde uit zijn netwerk.

Anders lag het bij het functioneren van de politie. Dan had B&W wel degelijk bestuur en oppertoezicht op het politiewerk. Overigens stond dat pas in een reglement dat in 1822 van kracht werd. Naast dit politiewerk was er nog de rechterlijke politie. Die vielen onder de plaatselijke hoofdofficier van Justitie. Er bestond dus een onderscheid tussen de gewone plaatselijke politie, waarvan de directeur de leiding had en de burgermeester het bestuur en toezicht uitoefende, en de zogenaamde rechterlijke politie, waarvan de procureur-generaal bij het Hoog Gerechtshof de eindverantwoordelijke

De rol van de schutterij na 1813

Na de Franse overheersing werden veel instellingen weer ingevoerd, waaronder de schutterij. Zoals eerder gezegd, was die beter bekend als de Burgerwacht. De schutterij bleef in de vroegmoderne tijd het stadsbestuur assisteren met de verdediging van de stad. In de 19e eeuw bleef als hoofdtaak over het stadsbestuur c.q. de politie te ondersteunen bij het bewaren van rust en orde. Na een regeringsinitiatief in 1903 werden in Nederland veel schutterijen opgedoekt. Die in Amsterdam in 1907 maar ze werd onmiddellijk vervangen door de Vrijwillige Burgerwacht en die later weer door Vrijwillige Politie.

was. Naast de gemeentelijke korpsen in grotere steden was er nog een Rijkspolitie. Zowel in het reglement van directeuren als in een afzonderlijk K.B. van 8 maart 1828 was bepaald dat de plaatselijke besturen gerechtelijke nasporingen van Justitie niet mochten (ver)hinderen. Het is belangrijk te weten dat er verschillende politietaken (bouw-, gezondheids- en veterinaire politie) bestaan, uitgevoerd door het politieapparaat in een gemeente maar niet altijd onder controle van B&W. Later werden tegenstrijdigheden opgelost door de vorming van de zogenaamde driehoek burgemeester, hoofdcommissaris en officier van Justitie. Deze driehoek werd de oorzaak dat de gemeentepolitiek veel te veel invloed uitoefende op het politieoptreden. Conservatieve colleges joegen op prostituees en hun bezoekers en liberalen sloopten de regels die ondernemers in de weg stonden bij het ongebreideld botvieren van geldzucht ten koste van het werknemer, het product of de afnemers. Wat dit voor effect had op het politieoptreden gaan we de komende weken in enkele voorbeelden zien.

- ▲ De politieagenten kregen verspreid over de stad noodgebouwtjes als politiepost ter beschikking, zoals dit in de Dapperstraat
- ◀ Het hoofdbureau van Politie werd gevestigd in het in 1782 vrijgekomen Spinhuis aan de Oudezijds Voorburgwal, hoek Spinhuissteeg; de energieke hoofdcommissaris Hordijk vond die locatie veel te klein, sloopte vijf aangrenzende huizen en bouwde in 1911 een nieuw hoofdbureau ernaast; dat werd opnieuw te klein en in 1941 werd een nieuw hoofdbureau betrokken aan de Marnixstraat (omslag) dat nog steeds dienst doet

In het vervolg van ons verhaal over politie en politieoptreden van 1813 tot eind 20ste eeuw probeerden we de oorzaak, verloop en gevolg van opstand en rellen te analyseren. Dat is niet onze mening maar een synopsis van officiële verslagen van die gebeurtenis.

Het **soeploodsoproer** op 3 juli 1835 had niets met de oorspronkelijke functie van de loods te maken. In de loods werd tijdelijk de in beslag genomen inboedel van huisjesmelker Blokhoff opgeslagen. De meningen zijn verdeeld over de tegenactie van Blokhoff; óf de omwonenden en sympathisanten van hem probeerden de loods open te breken om die inboedel weer terug te krijgen óf Blokhoff werd geholpen door medeslachtoffers van de in 1833 ingevoerde onroerend goed belasting. Deze extra belasting was moeilijk te verha-

len op de doorgaans straatarme huurders die met de betaling van de normale huur al de grootste moeite hadden.

De loods werd bewaakt door 60 man van de schutterij maar die schuilden binnen voor de regen en namen de benen toen de opstandelingen de loods in brand staken. Nu waren er twee bataljons infanterie en twee eskadrons huzaren in de stad gelegerd, maar bij afwezigheid van hun commandant Hodshon rukten die niet uit.

Koning Willem I was zozeer ontstemd over het gebeuren en het falen van schutterij en leger, dat hij burgemeester Fredrik van de Poll dwong 'vrijwillig' ontslag te nemen en Hodshon een berisping gaf. Pas in 1846 werd een begin gemaakt met de herbouw van de soeploods, want honger hadden de allerarmsten nog steeds.

- ▲ De in 1846 herbouwde soeploods op de Herenmarkt, hier in 1903 getekend
- ◀ Op 3 juli 1835 werd de soeploods in brand gestoken en de schutterij verjaagd

Het **kermisoproer** van 1876 ontstond door het verbieden van de jaarlijkse kermis op de Botermarkt. Hier sloeg een conservatief stadsbestuur de plank mis door de hardwerkende arbeiders deze jaarlijkse uitlaatklep te ontnemen. In plaats van deze zoveelste inperking van de werkende klasse met de handen in de schoot te ondergaan, sloeg de vlam in de pan. In aanloop naar de traditionele opening van de kermis waarschuwde het publiek dat B&W dit keer te ver ging, met bijvoorbeeld dit liedje dat op straat gezongen werd:

Kermis moet er wezen, Kermis moet er zijn

Anders mag de Burgemeester vrezen

En Thorbecke van het plein

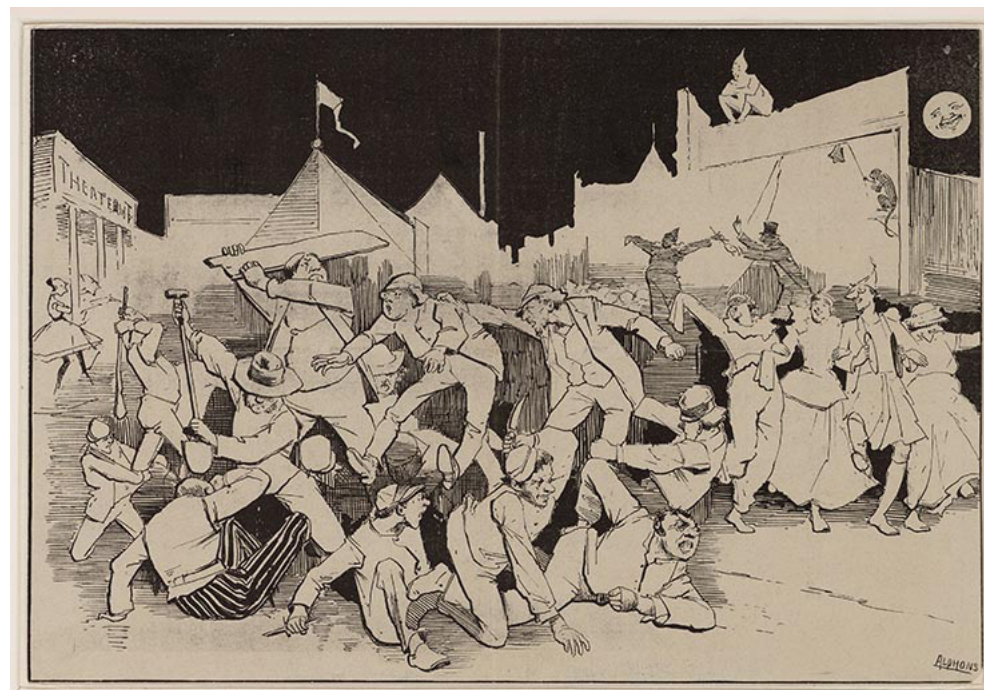
Kermis moet er wezen, Kermis moet er zijn,

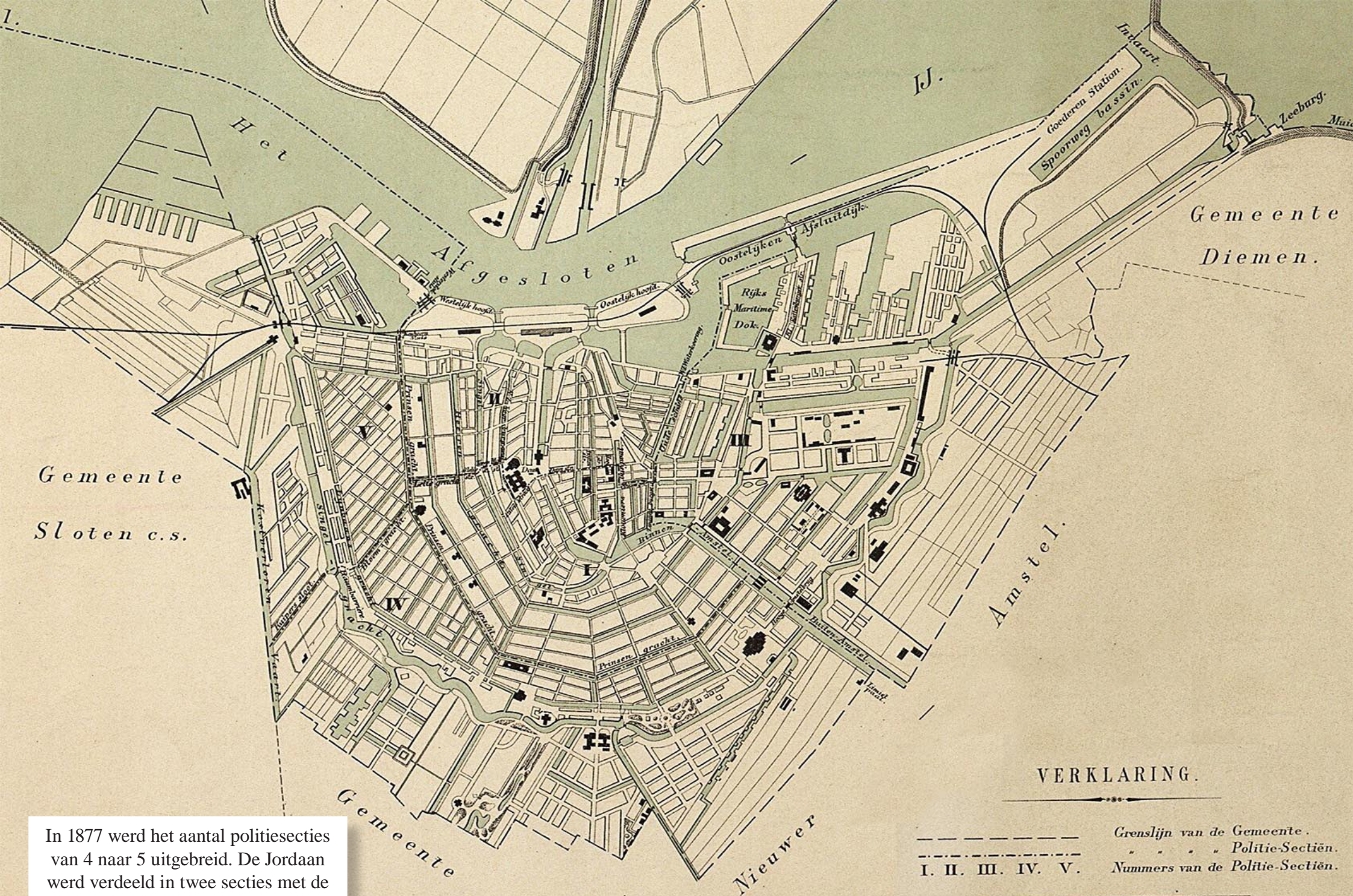
Anders slaan wij bij den Burgemeester de ruiten kort en klein

Op 11 september 1876, de dag dat de kermis zou moeten beginnen,

- ▲ De jaarlijkse kermis op de Botermarkt was een eeuwenoud volksfeest
- ▶ Zo zagen de blauwkousen die kermis: uitpattingen, vechten en baldadigheden

trokken honderden mensen naar het huis van burgemeester Den Tex. Die had zijn huis verlaten en de meute hield woord, de ruiten van zijn woning gingen aan diggelen. Van daar ging het naar de Kalverstraat waar eveneens talloze ruiten kapot geslagen en brandjes gesticht werden. De politie, ondersteund door de schutters en de plaatselijke legereenheden greep hardhandig in, wat tot gewelddadige gevechten leidde. De onlusten namen dagen in beslag. Samenscholingen in de volkswijken ontardden in demonstratieve optochten naar de binnenstad en gingen gepaard met vernielingen. Pas op de avond van 15 september keerde de rust weer. De schade was enorm en er waren tientallen gewonden gevallen, waarvan er één later zelfs overleed. Er waren honderden arrestaties verricht. De houding van het publiek ten opzichte van het stadsbestuur verhardde.

In 1877 werd het aantal politiesecties van 4 naar 5 uitgebreid. De Jordaan werd verdeeld in twee secties met de Bloemgracht als begrenzing.

Schaal van 1 à 20,000

100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 Meters.

Professionalisering van de organisatie

Het Kermisoproer had erin gehakt! De Gemeenteraad stelde aan de lopende band lastige vragen en riep burgemeester Den Tex op om verbeteringen in het politieapparaat door te voeren. Het inroepen van de huzaren uit de Oranje Nassaukazerne, die zich eerst moed indronken en vervolgens als houwdegens tekeer waren gegaan, hadden de animo om hulp van het leger in te roepen op een nulpunt gebracht. Er werd gezocht naar een flinke uitbreiding van het korps en een nieuwe hoofdcommissaris die dat wist te beheersen. Dit ter vervanging van hoofdcommissaris De Klopper die naar mening van de Raad wel heel veel steken had laten vallen. Die vervanger werd gevonden in ex-luitenant Pieter Steenkamp die in 1872 met groot succes de Amsterdamse beroepsbrandweer uit de grond had gestampt. Dat was de man die zo'n reorganisatie kon doorvoeren. Hij werd op studiereis gestuurd om ideeën op te doen. Hij bezocht in 1877 Parijs waar naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1867 (8,6 miljoen bezoekers) het politieapparaat uitgebreid en gestroomlijnd was. Het beste idee dat Steenkamp mee terugbracht was een gewijzigde visie op de taak van politieagenten. Die hoorden niet in een politiepost te zitten wachten tot ergens iets uit de hand liep maar regelmatig in paren door de stad te patrouilleren. Het Parijse model waarbij dat ongewapende agenten waren, werd overigens niet overgenomen. Er werd een minutieus systeem bedacht voor de patrouilles, met vaste routes in een voorgeschreven tijd, per stap van 70 cm uitgewerkt. Na de patrouille konden de agenten uitrusten op de politiepost maar ook daar werden hen werkzaamheden opgedragen. Steenkamp nam bewust het risico dat criminelen zo'n

strikt schema zouden kunnen misbruiken om hun slag te slaan zodra de patrouille voorbij was. Voorts was, in afwijking van het Londense voorbeeld, de Parijse politie op militaire leest geschoeid en onderverdeeld in brigades. In de vertaling naar de Amsterdamse realiteit hoorde op elke sectie, het werden er zes, een commandant aanwezig te zijn die zijn politiemensen aanstuurde. Die werden op hun beurt aangestuurd door een hoofdcommissaris die op het hoofdbureau aan de Oudezijds Achterburgwal zetelde. Aan de communicatie tussen de secties en het hoofdbureau werd voortdurend gewerkt en zou met de telegraaf uiteindelijk adequaat geregeld worden.

Nog een nieuwtje..., de Nachtwacht zou afgeschaft worden en hun patrouilles door politieagenten overgenomen worden. Dat betekende dat de politie een 24 uren-bedrijf ging worden en dat 7 dagen in de week. Om dit allemaal vast te leggen werd een *Algemene Politie Verordening* opgesteld die de goedkeuring van de Gemeenteraad behoeftte. Dat gebeurde in 1878 en omvatte 572 bepalingen. Belangrijk onderdeel hierin was de houding van de agent ten opzichte van het publiek. Bromsnor had afgedaan en daarvoor in de plaats kwam de aimabele agent die op de achtergrond bleef en indien het zich voordeed de burger vriendelijk toesprak of antwoordde. Pas wanneer een of meer personen over de schreef gingen, mocht opgetreden worden, desnoods met geweld.

De aldus doorgevoerde professionalisering kwam neer op het invoeren van een ijzeren discipline van het korps. De tijd van eigengereid optreden van politieagenten was hiermee voorbij. De hele organisatie werd ondergeschikt gemaakt aan de wensen en noden van de gemeente, B&W en de Raad.

- ◀◀ Op de vorige pagina een prent die het leven van de nieuwe politieagent verbeeldt
- ◀ Voormalig luitenant Pieter Steenkamp, die na de organisatie van de beroepsbrandweer in 1877 verzocht werd de Amsterdamse politie te reorganiseren

Uit een politieverordening van 1895:

Het is verboden op den openbare weg zonder vergunning van den Burgemeester zich te vertoonen gekleed in de kleederen van de kunnen waartoe met niet behoort, of het aangezicht met een masker bedekt.

Deze verordening was uitgevaardigd om de uitwassen van Hartjesdag te bestrijden

Hartjesdag 2e helft 19e eeuw

Op de derde maandag in augustus was het feest in de stad. Hartjesdag was het carnaval van Amsterdam en omstreken. Mannen kleedden zich als vrouwen en vrouwen droegen mannenkleding. Eén dag leefden Amsterdammers zich helemaal uit. Bij het feest hoorden activiteiten als katknuppelen, vuurwerk afsteken, verkleedpartijen en zedeloos gedrag. O, en drank natuurlijk... veel drank. In de Jordaan, de Haarlemmerdijkbuurt, de Zeedijk en de Dapperbuurt werden in de negentiende eeuw ieder jaar weer taferelen gemeld van 'afschuwelijke dronkenschap en tomeloze losbandigheid'. In de Dapperbuurt werden vooral fikkies gestookt. 'Een walgelijke dronkenmansboel, waarbij alles wat slecht en gemeen was zich het recht aanmatigde voor één dag de eerste viool te spelen in Amsterdam.'

De overheid had er genoeg van en zon op mogelijkheden dit volksvermaak aan banden te leggen. Ze vond een ingenieuze insteek om dat voor elkaar te krijgen: het verbod op gezichtsbedekking en het dragen van kleren van de andere kunne. De indruk bestaat dat dit verbod weinig uithaalde en alleen maar aanleiding was om rellen te ontketen waar de politie dan weer met grof geweld tegenin ging. Een enkeling zal wel bekeurd zijn maar stond het volgende jaar weer in dezelfde outfit klaar om te feesten. Pas de bezetter verbood in 1943

- Zo dacht Joh. Braakensiek dat Hartjesdag rond 1900 Hartjesdag op de Zeedijk er uitgezien moest hebben

Hartjesdag en handhaafde op zijn bekende en effectieve manier. Na de bevrijding is het feest nooit meer op gang gekomen, afgezien van brandjes door de baldadige jeugd en drag queen-feesten op de Zeedijk waar zich al snel de horeca meester van maakte.

Over de oorsprong van dit volksfeest is veel gefilosofeerd en het dichtst bij de waarheid lijkt de theorie dat het een dankfeest was om een geslaagde oogst te vieren ter ere van de godin Hertus, 'Hertusdag'. De godin werd geëerd met vreugdevuren en door vrouwen en meisjes die gekleed als Hertus door de straten trokken.

- ▲ *Nog een bijdrage van Braakensiek, een spotprent waarbij de stedenmaagd de overheid ophitst om op te treden tegen die walgelijke uitpattingen die eigen waren aan Hartjesdag*
- ▼ *Spotprent waarop burgemeester Vening Meinesz wordt herinnerd aan het verbod varkens binnen de bebouwde kom te houden*
- *Na effectief handhaven van diverse verboden ontarda Hartjesdag in een feestje voor opgeschoten jongens die vooral kattenkwaad in de zin hadden*

Palingoproer 1886

Dat in 1877 de Jordaan in twee politiesecties verdeeld werd, spreekt boekdelen. Het politietoezicht moest hier intensiever zijn dan in de rest van de stad. Het armste deel van de Jordaan, benoorden de Egelantiersgracht, zorgde voor de meeste overlast. Dat was echter een reactie door de onvrede over de achterstelling van de Amsterdamse armen in het algemeen. Zodra een epidemie, zoals cholera, slachtoffers maakte, was dat onder armen het hevigst en dus in de noordelijke Jordaan op z'n hevigst.

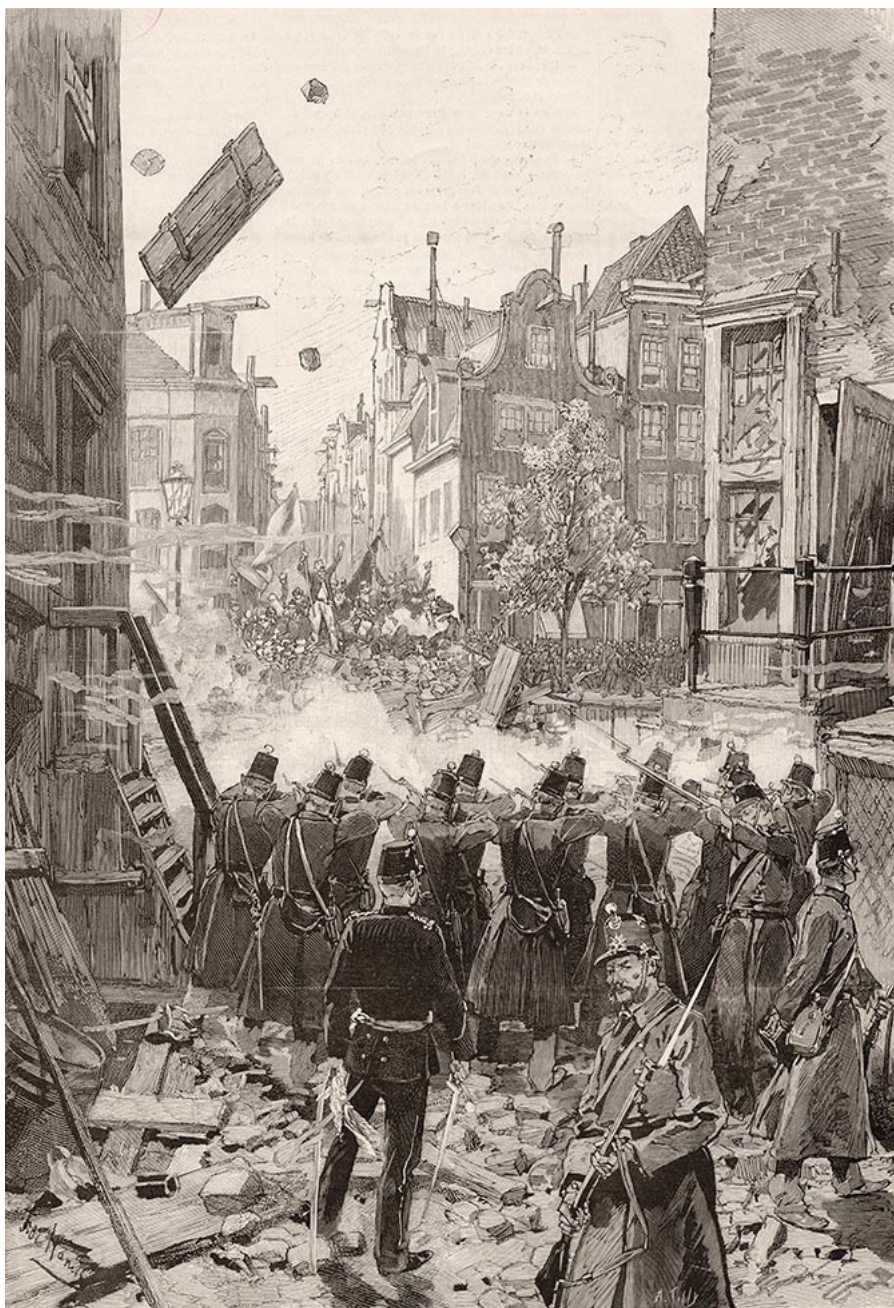
Na het verbieden van de jaarlijkse kermis was nu de Jordaan aan de beurt om een uitlaatklep te verbieden die voor enig goedkoop vertier zorgde: het palingtrekken. Dat was een wreed spelletje ten koste van het leven van een dier en was in gruwelijkheid te vergelijken

met katknuppelen of hanengevechten. De paling werd aan een lijntje opgehangen aan een touw dat over de gracht gespannen werd. De wedstrijd bestond uit het van dat touw trekken van die paling, staande in een roeiboot die onder het touw doorvoer. Een variant op het ringsteken dat echter oneindig veel diervriendelijker is. Dat lijntje werd namelijk achter de kieuwen van het beest gebonden en de paling lostrekken betekende dat de kop eraf gescheurd werd. Dat palingtrekken was voor de Jordanezen een 'pleziertje' dat meer gericht was op het in het water zien vallen van de deelnemers dan op het lot van de paling. Dat wilde het stadsbestuur ze dus afpakken. "Dat zullen we wel 'ns zien."

Op 25 juli waren alle voorbereidingen getroffen voor weer een jaar palingtrekken. Het touw werd over de Lindengracht gespannen, enkele tientallen meters bezuiden de Zaterdagsebrug tussen de Tweede Goudsbloemdwardsstraat en de Eerste Lindendwardsstraat. Het publiek kwam massaal op de gebeuren af; beide wallekanten en de Zaterdagsebrug stonden vol. Daar kwamen een paar dienders van politiebureau Noordermarkt (sectie 5) aanlopen die de organisatie herinnerde aan het verbod en of men maar direct wilde stoppen. Ze werden weggehoond waarop vanuit het politiebureau versterking uitrukte. De commandant stuurde een diender naar het punt waar het touw over de gracht vastgemaakt was om dat los te snijden. Groot was de ontsteltenis van de buurtbewoners en de politie werd aangevallen met de gebruikelijke regen van stenen. Daarbij werden ook rake klappen uitgedeeld en één agent zelfs flink in elkaar geslagen zodat hij naar het Binnengasthuis overgebracht moest worden. Nog meer agenten rukten uit en de veldslag duurde tot het in de vooravond begon te re-

◀ *De Lindengracht ter hoogte van de Zaterdagsebrug, met toeschouwers bij het palingtrekken; de roeiboot is er later als truceage ingetekend*

genen en de buurtbewoners afdropen. Daarmee was de kous nog lang niet af. De volgende morgen dromden boze buurtbewoners voor het politiebureau Noordermarkt. Dat had de in de stad gelegde soldaten ter assistentie opgeroepen en die kregen het bevel de bajonet op het geweer te plaatsen en op bevel met scherp te schieten. De Jordanezen hadden barricades opgeworpen en stenen als munitie verzameld.

Daar stonden ze tegenover elkaar; de opstandelingen op de barricades en soldaten en politie aan de andere kant. Het NRC bracht de volgende dag een ooggetuige verslag. De commandant deed een laatste poging door te sommeren zich te verspreiden. “Schiet maar, als je durft” gilte de meute. De commandant sprong opzij en beval “Vuur!” Er werd met scherp gericht op mensen geschoten. Verontwaardigd gebrul vanaf de barricade en krijende vrouwen die verontwaardigd riepen “Schiet maar, moordenaars!” De volgende salvo werd afgevuurd en elke keer werd er in de gelederen op de barricade gegild wanneer er weer iemand geraakt was. Tegen het middaguur maakte een charge met de bajonetten op het geweer een eind aan het oproer. Eindelijk hadden ook de fanatiekste opstandelingen begrepen dat het dit keer menens was en deinsden terug. Het bloedbad kostte aan 27 mensen het leven en zo’n 120 waren gewond geraakt.

Nasleep

In de evaluatie van het oproer kregen zowel politie als leger ernstige kritiek dat ze veel te hardhandig opgetreden was, met zulke dramatische gevolgen. Iedereen besepte dat de rancune alleen maar zou verharden en de gemoeden binnen de kortste keren opnieuw zouden ontvlammen. De doctoren die de doden onder ogen kregen en de gewonden moesten verzorgen, hadden al vastgesteld dat de helft in de rug geschoten was, wat betekende dat die al op

- ◀ *Historiserende tekening van de veldslag na het verstoorde palingtrekken; het leger is ingeschakeld en dat schiet gericht op demonstranten*
De ploeg reporters van het Franse l’Illustration ging pas op pad naar Amsterdam toen de berichten over de onlusten daar doordrongen; de tekening is daarna pas gemaakt

de vlucht waren geslagen. In de Jordaan klonk dit liedje:

*Op de zaterdagsche brug
Kreeg je 'n kogel in de rug
Halderolderie, Hallodera.*

Als antwoord op de beschuldigingen wezen politie en leger naar de socialisten die de ongeregeldheden aangewakkerd zouden hebben. Ook dat werd onderzocht en later van tafel geveegd als onwaar. Bij hogerhand drong wel degelijk door dat dit niet de manier was hoe met de bevolking om te gaan. In Den Haag werden wetten ontworpen die de positie van de arbeidersbevolking moesten verbeteren, iets dat voorheen ondenkbaar zou zijn geweest. Zo werd in 1889 de

Arbeiderswet ingevoerd. Die wet verbood kinderarbeid onder de 12 jaar, beperkte het werk van kinderen van 13 tot 16 jaar en vrouwen tot maximaal 10 uur per dag en 58 uur per week, en verbood nachtarbeid voor deze groepen. Zondagsarbeid werd voor iedereen verboden en het werd verboden zwangere vrouwen gedurende vier weken na de bevalling tewerk te stellen. Ook werd er een begin gemaakt met een inspectie om de naleving te controleren. De wet was vooral bedoeld om de kwetsbaarste groepen arbeiders te beschermen. Deze wet werd in 1911 en in 1919 aangepast waarmee de 8-urige werkdag en de 45-urige werkweek een feit werden.

In 1901 werd de **Woningwet** van kracht die de volkshuisvesting tot overheidsbemoeiing maakte, eveneens voordien ondenkbaar. De wet gaf o.a. de overheden, ook de stedelijke, de middelen in handen om de kwaliteit van de woningen te bepalen en desnoods onbewoonbaar te verklaren. Ook werden voortaan nieuwbouwplannen beoordeeld op de minimumeisen qua kwaliteit, leefruimte, sanitaire voorzieningen en lichtinval en de mogelijkheid bouwplannen af te keuren. Tot slot werden vanuit de landelijke overheid subsidies ontworpen teneinde de woonomstandigheden van de arbeidende bevolking te verbeteren, het begin van de sociale woningbouw.

Niet onvermeld mag blijven de **Leerplichtwet** van 1900 die per 1 januari 1901 van kracht werd. Die verplichtte kinderen van 6 t/m 12 jaar onderwijs te volgen, wat als bijeffect de kinderarbeid onmogelijk maakte. Hoe omstreden deze wet was, blijkt uit het feit dat die met één stem meerderheid aangenomen werd. Dat was te wijten aan de subsidieregeling die slechts voor openbare scholen gold. In 1917 werd

◀ *Spotprent op de Leerplichtwet; een huisvader maakt minister Goeman Borge-sius duidelijk dat het inkomen van zijn spruiten niet gemist kan worden in het gezinsinkomen. De minister is niet onder de indruk en stelt dat dit een zaak is voor een nieuwe Armenwet en dat de kinderen naar school móéten.*

HUISVADER (tot Mr. Borge-sius): Eerst kleen en brood, mijnheer!
BORGESIJS: Dat is een quaestie van voorkeur. Ik zeg: Eerst lezen, rekenen en schrijven, — en dan een warme jas en voedsaam eten . . .

▲ *YouTube-film over het Palingoproer; klik de afbeelding*

dit rechtgetrokken door ook confessionele scholen in die regeling te betrekken. Menig huisgezin was niet blij met deze wet, omdat het gezinsinkomen daardoor in gevaar kwam. Lang niet iedereen zag al deze wetten als bevordering van de positie van de bevolking, maar dat zou later langzaam 'indalen'.

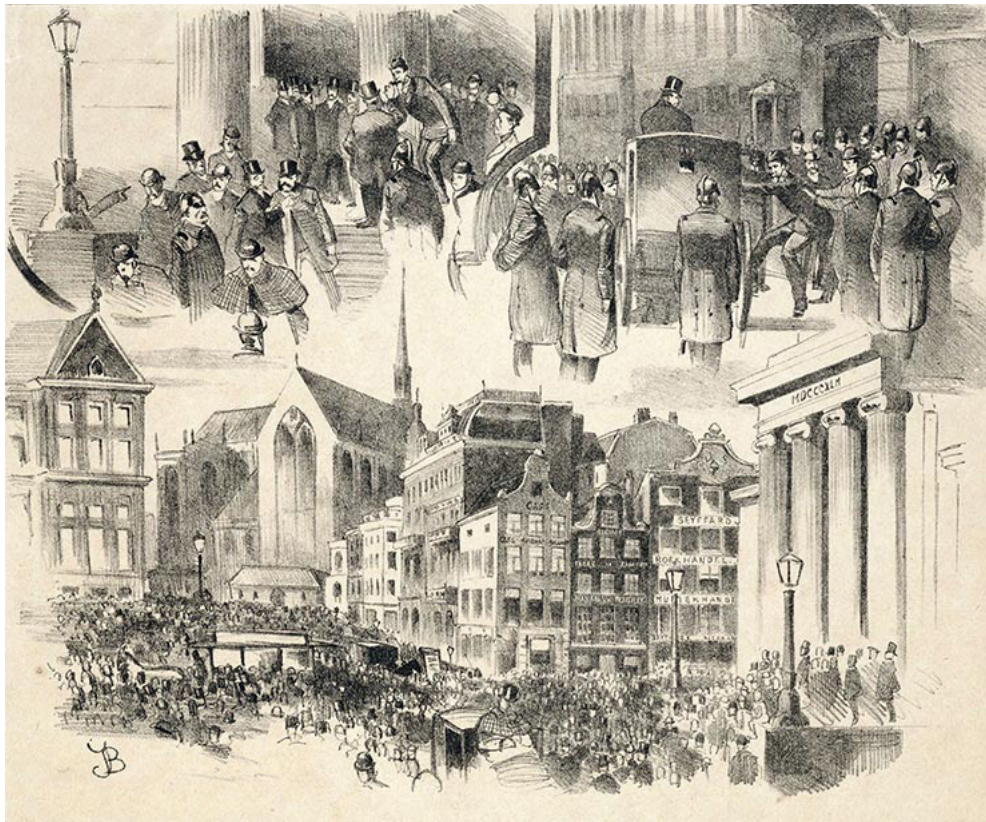
In 1850 bestond het politiekorps uit ongeveer 100 man. Dat liep op tot 250 in 1875 om na het Kermisoproer uit te groeien richting 600. Dat ging wel gepaard met de afschaffing van de Nachtwacht.

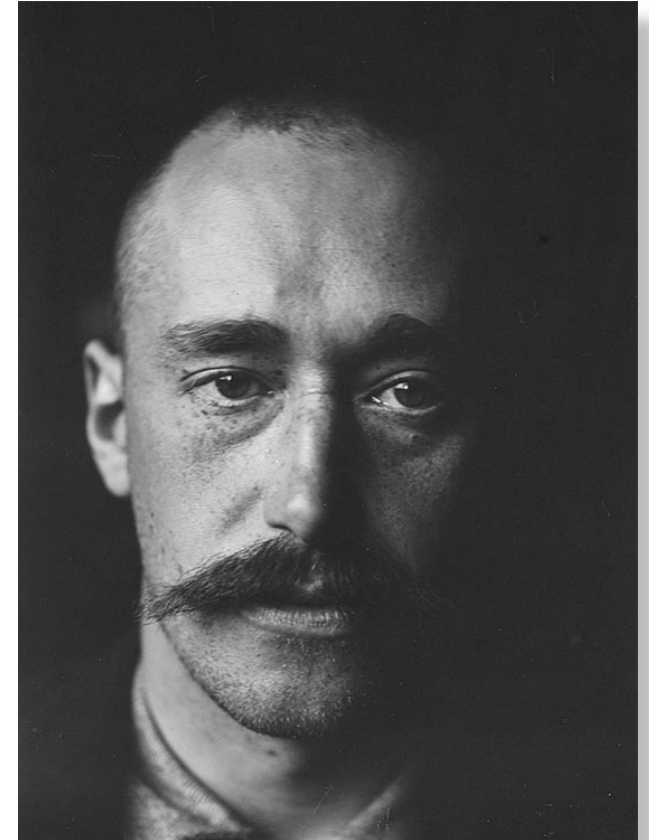
▲ *Zo liepen politieagenten aan het eind van de 19e eeuw door de stad; op de foto hierboven in de zomer met aangepast tenue maar in de winter met de lange jas zoals de foto links*

Damrelletje 20 december 1892

Dat het niet altijd ontaardde in gewelddadig optreden bewijst het Damrelletje van 20 december 1892. De ongeregeldheden van die dag kwamen voort uit de verwijdering van assuradeur Franc van der Goes uit de hoek voor verzekeraars op de beurs van Zocher. Dat had hij te danken aan het steeds fanatieker naar links schuiven van zijn politieke voorkeur. Hij werd aanhanger van Domela Nieuwenhuis en lid van diens SDB. Toen die voor majesteitschennis veroordeeld werd, hield Van der Goes een toespraak die hem door zijn vakgenoten niet in dank afgenomen werd en hij werd verwijderd van de beursvloer.

Zijn linkse aanhangers toonden zich solidair en verzamelden zich op 20 december op de Dam voor het beursgebouw. Enkelen wisten zich op legale wijze – door het betalen van het toegangsgeld – toegang te verschaffen tot de beursvloer waar ze de assuradeurshoek belaagden. Bij het in de namiddag uitgaan van de beurs werden de handelaren met gejoel ontvangen en sommigen begeleid naar hun sociëteit. De politie was

massaal aanwezig maar er liep niets uit de hand, anders dan dat de beurshandelaren enkele benauwde ogenblikken meemaakten. Franc van der Goes zou in 1894 een der oprichters zijn van de SDAP, waar hij onmiddellijk de meest linkse vleugel uitmaakte en Pieter Jelles Troelstra op de huid zat.

- ▼ *Franc van der Goes (1859-1939) telg uit een aanzienlijke familie en altijd perfect gekleed omdat hij als assuradeur (van zijn vader geërfd) op de beurs verkeerde; hij werd een linkse agitator en Domela Nieuwenhuis-aanhanger die er een levensopgave van maakte mensen tegen zich in het harnas te jagen met zijn linkse ideologie, waar hij zelfs een gevangenisstrafje voor over had*
- ◀ *Joh. Braakensiek tekende deze prent van het Damrelletje rond Van der Goes*